

รูปแบบการสอนตามแนวคิดพุทธวิธีสอนเพื่อส่งเสริมความเป็นพลเมือง
THE TEACHING MODEL TOWARD BUDDHIST TEACHING
CONCEPTS TO PROMOTE CITIZENSHIP

พระพิทักษ์ บุญทอง,
Phra Pituk Boonthong
สาขาวิชาสังคมศึกษา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
The Social Studies section of
Mahachulalongkornrajavidyalaya
E-mail : Pituk.boom2564@gmail.com



บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสังคมศึกษา มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบการสอนตามแนวคิดพุทธวิธีสอนเพื่อส่งเสริมความเป็นพลเมือง โดยการศึกษาองค์ความรู้เกี่ยวกับพุทธวิธีสอน แนวคิดด้านการสอน แบบบูรณาการ และพุทธวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า โดยใช้ฐานการศึกษาตามแบบศาสตร์สมัยใหม่และเชื่อมโยงไปยังแนวคิดตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาให้เกิดเป็นองค์ความรู้ ในการพัฒนากิจกรรมการเรียนการสอน การบูรณาการกับรายวิชาเชื่อมโยงให้นิสิตเกิดจิตสำนึกในการพัฒนาตนสู่ความเป็นพลเมืองดี เกิดการเรียนรู้อย่างเท่าทัน และจะนำไปสู่การพัฒนาปัญญาในมิติของการประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอนปัจจุบันได้

คำสำคัญ : รูปแบบการสอน, พุทธวิธีการสอน, พลเมือง

Abstracts

This academic article. It is part of the study according to the Doctor of Education program in Social Studies. The objective of this study was to study a teaching model based on the concept of Buddhist teaching methods to promote citizenship by studying the body of knowledge about Buddhist teaching methods. Integrated teaching concepts and Buddhist teaching methods of the Buddha by using the study base according to the modern science and linking to the concepts according to Buddhist principles to create a body of knowledge in the development of teaching and learning activities. Integration with the course to connect students to become aware of their development towards being a good citizen. Learning promptly and will lead to the development of intelligence in the dimension of application in the present teaching.

Keywords : The teaching model, Buddhist teaching concepts, citizenship

บทนำ

ประเทศไทยมีแนวคิดการพัฒนาคนให้เป็นพลเมืองมาตั้งแต่หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย พ.ศ. 2475 ส่วนหนึ่งเป็นเพราะเชื่อว่า “พลเมือง” เป็นรากฐานของการพัฒนาระบอบประชาธิปไตย และอีกเหตุผลหนึ่งคือต้องการพัฒนาคนในชาติให้มีคุณภาพ สร้างชาติบ้านเมืองให้เจริญก้าวหน้าทัดเทียมกับอารยประเทศ ด้วยความเชื่อพื้นฐานเช่นนี้ ในอดีตจึงมีการกำหนดคำว่า “พลเมือง” ไว้ในแผนการศึกษาแห่งชาติ เช่น แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2475 “พลเมืองสยาม คือ พลเมืองผู้สามารถประกอบอาชีพได้ เป็นผู้ที่มีจรรยาและหน้าที่แห่งพลเมือง” แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2494 “ให้พลเมืองได้รับการศึกษา มีความรู้ความสามารถที่จะประกอบอาชีพและมีจิตใจเป็นประชาธิปไตย” และแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520 ที่กำหนดว่า “การศึกษาต้องทำหน้าที่สร้างพลเมืองอย่างแข็งขัน” (ศรีณยุ หมั่นทรัพย์, 2550, น. 110)

ดังจะเห็นได้ในช่วง 2 ทศวรรษเศษที่ผ่านมา สังคมไทยได้ให้ความสำคัญกับการสร้างคนให้เป็น “กำลังของบ้านเมือง” ให้คนได้ตระหนักในสิทธิ หน้าที่ และความมีรับผิดชอบต่อสังคมส่วนรวมโดยได้ผนวกเอาคำว่า “พลเมือง” เข้าไว้ในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ

พ.ศ. 2542 โดยกำหนดแนวทางการจัดการศึกษาตั้งแต่ระดับประถมฯ กำหนดให้โรงเรียนจัดการสอนความรู้พื้นฐานประชาธิปไตยด้วยการสอดแทรกเข้าไปกับการจัดการเรียนการสอนตามหลักสูตร ส่วนระดับมัธยมฯ ได้กำหนดให้มีการเรียนรู้เรื่องการปฏิบัติตนเป็นพลเมืองดีตามระบอบการปกครองมุ่งทำประโยชน์ให้สังคมและยึดมั่นในวิถีประชาธิปไตย รวมถึงกำหนดให้โรงเรียนจัดกิจกรรมส่งเสริมประชาธิปไตย เช่น ชมรม ชุมนุม การเลือกตั้งกรรมการนักเรียน กิจกรรมค่าย ขณะที่ระดับอุดมฯ ได้กำหนดให้มีการจัดการเรียนรู้ เพื่อสร้างพลเมืองโดยกระทำผ่านกลุ่ม ชมรม หรือการรวมตัวของนักศึกษาเพื่อดำเนินกิจกรรมส่งเสริมประชาธิปไตย นอกจากนี้ การศึกษานอกโรงเรียนก็ได้ส่งเสริมให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในสังคมมุ่งเครือข่ายการเรียนรู้ และพัฒนาชุมชน ให้ผู้เรียนมีความรับผิดชอบต่อครอบครัวและสังคม จัดกิจกรรมส่งเสริมการทำงานโดยกระบวนการกลุ่มในการบำเพ็ญประโยชน์ต่อชุมชน มีความรับผิดชอบและเสียสละเพื่อส่วนรวม (สุภีร์ สมอนา, 2558, น. 13)

อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่าการศึกษาเพื่อสร้างความเป็นพลเมืองในระดับอุดมศึกษาของไทย ซึ่งเป็นระดับที่สำคัญและถือว่าเป็นระดับที่ความเป็นพลเมืองเบ่งบานที่สุด แต่หลักสูตรการศึกษาของไทยก็ไม่ได้มีการกำหนดเอา “พลเมือง” ไว้ในหลักสูตรการเรียน และในล่าสุดปี 2554 คำว่า “พลเมือง” ได้ถูกยกขึ้นมากล่าวถึงอีกครั้งในสังคมไทย นั่นคือกระทรวงศึกษาธิการของรัฐบาลนายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ ได้กำหนดเอาการสร้างพลเมืองเป็นวาระหลักอันหนึ่งของการพัฒนาพลเมืองไทย โดยการกำหนด “ยุทธศาสตร์การศึกษาเพื่อสร้างพลเมือง” ซึ่งดูเหมือนว่าจะเป็นการขับเคลื่อนตามยุทธศาสตร์ที่สำคัญ แต่แล้วสังคมก็ต้องเผชิญกับปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองอย่างรุนแรงจนไม่สามารถดำเนินการตามยุทธศาสตร์ที่วางไว้ได้อย่างเต็มที่ แต่ถึงกระนั้นก็มีหน่วยงานภายนอกกระทรวงศึกษาธิการ ไม่ว่าจะเป็นมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หรือมหาวิทยาลัยอื่น ๆ ก็ให้ความสำคัญของการพัฒนาและการสร้างพลเมือง และลงเป้าหมายเพื่อพัฒนาคุณภาพคน คือผลผลิตของบัณฑิตสอดคล้องกับเป้าหมายของการปฏิรูปการศึกษาของไทย

การเรียนการสอนตามแนวพุทธวิธีกับหลักปฏิรูปการศึกษามีความสอดคล้องกัน 5 ประเด็น คือ 1) เป้าหมายของการสอน การเรียนการสอนตามแนวพุทธวิธีมีการเน้นเป้าหมายเพื่อประโยชน์ 2 ส่วน คือ ส่วนบุคคลและส่วนรวม เป้าหมายส่วนบุคคลเน้นการพัฒนาตนเองทั้งภายในและภายนอก สามารถเรียนรู้ที่จะจัดระบบคิด มีจิตสำนึกในความรับผิดชอบชั่วดี มีการจัดการอารมณ์ มีวิศขินคุ้มกันตนเองไม่ให้ตกไปในทางเสื่อม และเรียนรู้ที่จะแสวงหาต้นทุนเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีงาม และเป้าหมายส่วนรวมเน้นการเรียนรู้เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข การสร้างความมั่นคงมโนธรรมขององค์กร การสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้และชุมชนเข้มแข็ง 2) รูปแบบและขั้นตอนการสอนส่วนใหญ่เป็นวิธีการสอนที่หลากหลาย ซึ่งอยู่บน

พื้นฐานของความแตกต่างระหว่างบุคคล การมีส่วนร่วมในการเรียนรู้ และส่งเสริมการพัฒนาผู้เรียนตามศักยภาพ 3) เทคนิคการสอน มีความหลากหลายโดยคำนึงถึงวุฒิภาวะของผู้เรียนส่วนใหญ่เน้นเทคนิคการสอนให้คิด และอาศัยหลักการทางจิตวิทยา 4) การใช้สื่อและแหล่งเรียนรู้ เน้นการใช้สื่อและแหล่งเรียนรู้จากสิ่งใกล้ตัว มีอยู่ตามธรรมชาติและชีวิตประจำวัน สามารถให้ผู้เรียนเรียนรู้ได้ในทุกเวลาและทุกสถานที่ และ 5) การประเมินผลการเรียนรู้และผลที่เกิดขึ้น มีการประเมินผลการเรียนรู้ที่หลากหลายและเป็นไปตามสภาพจริงที่ปรากฏ โดยผลที่เกิดขึ้นผู้เรียนมีความรู้และเข้าใจในสิ่งที่ได้เรียนรู้ สามารถเปลี่ยนแปลงทางความคิด และพฤติกรรมไปในทางที่ดีขึ้น (พระมหาอาเดซ อุนันท์ และเสริมศรี ไชยศร, 2550, น. 113-114)

แนวคิดพุทธวิธีสอน

แนวคิดพุทธวิธีการสอน ถือเป็นอุดมคติในการเผยแผ่ธรรมและสอนธรรมของพระพุทธเจ้าเป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงคำนึงถึง เพราะจะนำไปสู่เป้าหมายที่กำหนดไว้ได้ โดยต้องมีเนื้อหาหรือเรื่องที่จะสอน มีตัวผู้เรียนหรือผู้ฟัง และวิธีการสอนครบถ้วนทุกองค์ การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในครั้งพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการเผยแผ่โดยพระองค์ทรงแสดงเองและส่งพระสาวกไปเผยแผ่ทั่วทุกทิศ พระพุทธองค์ทรงถือว่าการประกาศพระพุทธศาสนาเป็นงานหลัก เป็นหัวใจสำคัญที่ทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองได้ เป็นงานแรกที่พระพุทธองค์ทรงดำริและทรงกระทำแม้กระทั่งลมหายใจสุดท้าย โดยทรงสั่งสอนพระสาวกจนบรรลุคุณพิเศษ ส่วนมากเป็นพระอรหันต์ ทรงตรัสสอนให้มีคุณสมบัติ มีวิธีการ และหลักการที่เหมาะสมทุกด้าน เพื่อให้การเผยแผ่แก่ประชาชนในรูปแบบต่าง ๆ หลากหลาย ประการอันเหมาะสมแก่ผู้ฟัง ตามภูมิหลัง ปัญญาความรู้ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี

จะเห็นได้ว่า ในครั้งพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการเผยแผ่แบบประยุกต์เข้ากับสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ทางสังคม จารีต ประเพณี ในแต่ละท้องถิ่นที่มีความแตกต่างกัน ทรงใช้อุบายในการเลือกบุคคล รोजังหวะหรือโอกาส การสอนของพระพุทธเจ้าในแต่ละครั้ง จะมีคุณลักษณะซึ่งเรียกได้ว่า เป็นพุทธลีลาการสอน 4 รูปแบบ คือ สันทัสสนา สมาทปนา สัมปหังสนา และ สมุตเตชนา (วิ.ม. (ไทย) 1/ 22/15) ดังนี้

1) สันทัสสนา ซึ่งแจ้งให้เห็นชัด คือ จะสอนอะไรก็ชี้แจงจำแนกแยกแยะอธิบายและแสดงเหตุผลให้ชัดเจน จนผู้ฟังเข้าใจแจ่มแจ้งเห็นจริงในสิ่งที่สอน ดุจชี้ให้เห็นด้วยตาตัวเอง พระองค์ทรงประกาศธรรมโดยอเนกปริยายเปรียบเหมือนหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือส่องประทีปในที่มืดด้วยคิดว่า ผู้มีจักขุจักเห็นรูปได้ (ที.สี. (ไทย) 9/250/85)

2) สมาทพนา ชวนให้อายากรับเอาไปปฏิบัติ คือ สิ่งใดควรปฏิบัติหรือหัดทำก็แนะนำ บรรยายให้ซาบซึ้งในคุณค่า มองเห็นความสำคัญที่จะต้องฝึกฝนบำเพ็ญ จนเกิดยอมรับ อายากลมมือทำหรือนำไปปฏิบัติ คนผู้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้ว มีจิตคล้อยตามพระธรรมเทศนา เกิดอุตสาหะอยากปฏิบัติตามในสิ่งที่พระองค์ทรงแสดง

3) สมุตเตชนา รั้าใจให้อาจหาญแกล้าวกล้า คือ ปลุกรั้าใจให้กระตือรือร้นเกิดความ อุตสาหะ มีกำลังใจแข็งขันมั่นใจที่จะทำให้สำเร็จลงได้ สู้งานไม่หวั่น ไม่กลัวเหน้อยไม่กลัวยาก คำนึงถึงประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า

4) สัมปหังสนา ปลอดภัยโลมใจให้สดชื่นร่าเริง คือ บำรุงจิตใจให้แจ่มชื่นเบิกบาน โดย ชี้ให้เห็นผลดีหรือคุณประโยชน์ที่จะได้รับ และทางที่จะก้าวหน้าบรรลุผลสำเร็จยิ่งขึ้นไป ทำให้ ผู้ฟังมีความหวังและร่าเริงเบิกบานใจ (ส.ส. (ไทย) 15/198/286)

เมื่อวิเคราะห์ถึงด้านการแสดงธรรม พระพุทธเจ้าทรงมีหลักการแสดงธรรมหรือ กุศโลบายในการแสดงธรรม คือ ทรงแสดงธรรม เพื่อให้ผู้ฟังได้เกิดความซาบซึ้งและเกิดความรู้ อึ้งย้ง และเห็นเป็นจริงในหัวข้อธรรมที่พวกเขาเหล่านั้นควรทราบควรรู้ ที่สำคัญคือบุคคล เหล่านั้นจะต้องมีพื้นฐานทางจริยธรรมและมีสติปัญญา มีบารมีพอที่จะช่วยให้พวกเขาสามารถรู้ สามารถเห็นตามความเป็นจริงที่ได้ทรงแสดงไว้

พุทธวิธีในการสอนของพระพุทธเจ้านั้น พระองค์ทรงใช้รูปแบบที่ต่างกัน เพื่อความ สะดวกต่อการทำความเข้าใจเกี่ยวกับหลักการสอนพุทธธรรมของพระองค์ เบื้องต้นได้ทรง กำหนดรู้จากตัวของบุคคล ที่กำลังรับฟังการสอน ถ้าหากว่าบุคคลมีระดับสติปัญญาน้อย พระองค์ก็จะใช้วิธีสอนธรรมอีกรูปแบบหนึ่ง ถ้าผู้มีสติปัญญาแก่กล้าแล้วก็จะปรับใช้อีกวิธี เพื่อประโยชน์แก่การเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เจริญมั่นคง และวางรากฐานแก่พระสาวกได้ เป็นแนวทางในประกาศัทธิธรรมของพระองค์ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2549, น. 19-20) นอกจากนั้น พระพุทธเจ้าทรงมีหลักในการสอนที่หลากหลาย มุ่งให้เกิดความรู้เข้าใจ ในสภาพของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ให้มีทัศนคติและปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นอย่างถูกต้อง ในทางที่เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนและบุคคลอื่น พระปรีชาสามารถของพระพุทธเจ้าในการ ถ่ายทอด พระองค์ทรงมีหลักสอน แยกแยะกลุ่มเป้าหมาย สติกาการสอน เทคนิคการสอน กลวิธี และกุศโลบายประกอบการสอนต่าง ๆ

ความเป็นพลเมืองในสังคมไทย

พลเมืองคือผู้ที่เป็นกำลังของบ้านเมืองที่รวมตัวกันทำเรื่องดี ๆ เพื่อช่วยให้สังคมและประเทศชาติมีความเจริญและเป็นเมืองที่ผู้คนมีคุณธรรม จริยธรรม ซื่อสัตย์สุจริต ยึดมั่นในความถูกต้องชอบธรรม เสียสละ และเป็นคนมีเหตุผล มีส่วนร่วมในการปกครองประเทศ (มานิจ สุขสมจิตร, 2558, น. 13) พลเมืองคือผู้ที่เป็นกำลังของบ้านเมือง มีการรวมตัวกันทำเรื่องดี ๆ มีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย ให้มองพลเมืองเป็นกำลังสำคัญของเมือง พลเมืองหมายถึงผู้ที่ตื่นรู้ มีความตระหนักในส่วนรวม มีจิตสาธารณะที่รวมตัวกัน คิดและทำสิ่งต่าง ๆ เพื่อส่วนรวม อันเป็นพลังสำคัญของแผ่นดิน (ประเวศ วะสี (ม.ป.ป.), อ้างใน สุภีร์ สมอนา, 2558, น. 6) “พลเมือง” (Citizen) โดยนัยดังกล่าวจึงมีความหมายแตกต่างจาก “ราษฎร” (Subject) และประชาชน (People) เพราะพลเมืองคือผู้ที่พึ่งพาตนเองโดยไม่เป็นภาระและพึ่งพิงผู้ใดเป็นผู้อยู่ในสังคมอย่างมีเกียรติมีศักดิ์ศรีปรารถนาที่จะทำประโยชน์สาธารณะหรือเข้าไปมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาของบ้านเมืองและสังคม การแสดงออกหรือพฤติกรรมของผู้อยู่เป็นพลเมืองจึงเป็นไปในแนวทางสร้างสรรค์ ต่างจาก “ราษฎร” (Subject) ผู้ที่ยังต้องการรอการพึ่งพิงจากบุคคลอื่น เป็นภาระให้กับคนอื่น การแสดงออกทางพฤติกรรมจึงแสดงออกในเชิงรับที่ขาดศักยภาพและโอกาสในการพัฒนาตนเอง คนเหล่านี้มีนัยของผู้อยู่ที่เสียเปรียบหรือเป็นคนที่ด้อยกว่าผู้อื่น และ “ประชาชน” (People) ผู้ซึ่งยังไม่เป็นพลเมือง เนื่องจากยังเป็นผู้อยู่ใต้การปกครองซึ่งตนเองรู้สึกว่าจะต้องรอคอยคำสั่งหรือการสั่งการจากผู้ที่ผู้ปกครอง เขาเหล่านั้นจะมองหาประโยชน์ส่วนตัวมากกว่าประโยชน์ส่วนรวม มีพฤติกรรมการแสดงออกที่ยึดตัวเองเป็นที่ที่ตั้งบางครั้งจนกลายเป็นการละเมิดและกระทบกับสิทธิของผู้อื่น

หน้าที่พลเมือง คือ การปฏิบัติตนเป็นพลเมืองดีตามกฎหมาย บุคคลมีหน้าที่ปฏิบัติตามกฎหมาย ซึ่งรัฐธรรมนูญได้ระบุไว้กว้าง ๆ แต่มีความหมายครอบคลุมกฎหมายทุกประเภทไม่ว่าจะเป็นกฎหมายเอกชน มหาชน หรือกฎหมายระหว่างประเทศรวมทั้งกฎหมายระดับต่าง ๆ เช่น พระราชบัญญัติ พระราชกฤษฎีกากฎกระทรวง เป็นต้น เมื่อเราต้องเกี่ยวข้องหรือสัมพันธ์กับกฎหมายใดก็ต้องปฏิบัติตามกฎหมายนั้น ๆ อย่างเคร่งครัด เพราะกฎหมายแต่ละฉบับนั้นได้มีการร่างและประกาศใช้ในราชกิจจานุเบกษาอย่างเปิดเผยต่อสาธารณชน จึงเป็นหน้าที่ของชาวไทยทุกคนที่จะต้องศึกษาและทำความเข้าใจเรื่องกฎหมายเพื่อไม่ให้เสียเปรียบหรือได้รับโทษโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2555, อ้างใน กิตติยานนท์ วรรณวงศ์ และคณะ, 2564, น. 964)

หน้าที่พลเมืองตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ระบุไว้ดังนี้ 1. พิทักษ์รักษาไว้ซึ่งชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข 2. ป้องกันประเทศ พิทักษ์รักษาเกียรติภูมิผลประโยชน์ของชาติและสาธารณ

สมบัติของแผ่นดิน รวมทั้งให้ความร่วมมือในการป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย 3. ปฏิบัติตามกฎหมายอย่างเคร่งครัด 4. เข้ารับการศึกษาอบรมในการศึกษาภาคบังคับ 5. รับราชการทหารตามที่กฎหมายบัญญัติ 6. เคารพและไม่ละเมิดสิทธิและเสรีภาพของบุคคลอื่น และไม่กระทำการใดที่อาจก่อให้เกิดความแตกแยกหรือเกลียดชังในสังคม 7. ไปใช้สิทธิเลือกตั้งหรือลงประชามติอย่างอิสระโดยคำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมของประเทศเป็นสำคัญ 8. ร่วมมือและสนับสนุนการอนุรักษ์และคุ้มครองสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติความหลากหลายทางชีวภาพ รวมทั้งมรดกทางวัฒนธรรม 9. เสียภาษีอากรตามที่กฎหมายบัญญัติ และ 10. ไม่ร่วมมือหรือสนับสนุนการทุจริตและประพฤติมิชอบทุกรูปแบบ (รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย, 2560)

ความเป็นพลเมืองตามแนวพุทธ

“พลเมืองดี” ทางพระพุทธศาสนา แม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะมีได้ตรัสนิยามความหมายของพลเมืองปรากฏไว้แต่สามารถประมวลจากบริบทของคำสอน ดังเช่นที่ปรากฏในอัครคัมภีร์สุตตร กุฏทันตสุตตร และสิงคาลกสุตตร พบได้ว่า พลเมืองดีทางพระพุทธศาสนาจะเป็นสถานะ ของการเป็นพลเมืองที่มีความสัมพันธ์กัน หรือการจัดการทรัพยากรร่วมกัน ซึ่งมีความเชื่อมโยงระหว่างประชาชนกับสังคม หรือกับรัฐที่มีแนวคิดของสัญญาประชาคมเข้ามาเกี่ยวข้อง แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการทางสังคม ในส่วนการใช้สิทธิเสรีภาพของพลเมืองในฐานะผู้ทำให้เกิด “สถาบันการปกครอง” และการเกิดขึ้นของชนชั้นต่าง ๆ ที่มีความสัมพันธ์กันทางสังคม เมื่อพิจารณาบริบทของพลเมืองดีในแง่ของลักษณะการรวมตัวกันเป็นประชาสังคม เช่น ความเป็นพลเมืองดีของระบบสังฆะ ซึ่งแสดงออกถึงความมีอารยะ จะมีหลักจริยธรรมเป็นเครื่องกำกับ เป็นการจัดระเบียบความสัมพันธ์ในการดำเนินชีวิตร่วมกัน เพื่อเป็นแบบอย่างแห่งสังคมที่พึงปรารถนาอันเป็นสังคมที่สงบสุข ปราศจากการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน สมาชิกในสังคมจะมีความรัก ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ให้แก่กัน โดยไม่หวังสิ่งใดตอบแทน มีความสมานสามัคคี เคารพในสิทธิเสรีภาพ และความเสมอภาคของพลเมืองที่เป็นสมาชิกในสังคมและไม่ใช้ความรุนแรง และหากพิจารณาความเป็นพลเมืองดีด้วยมิติความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกันทางสังคม ดังกล่าวข้างต้น พลเมืองดีในทางพระพุทธศาสนาจึงมีความคล้ายคลึงกับพลเมืองดีในระบบประชาธิปไตยอย่างมาก กล่าวคือ ในแง่ของสิทธิเสรีภาพ (วัชระ งามจิตรเจริญ, 2552, น. 363-365)

คุณลักษณะพื้นฐานสำคัญของบุคคลที่เป็นพลเมืองในสังคมนั้น จากการศึกษาคัมภีร์พระไตรปิฎก พบว่า การที่พระพุทธเจ้าทรงตั้งสังคมสังฆะขึ้นมา ทรงมีประสงค์ที่สำคัญ คือ การจัดระเบียบสังคมใหม่เพื่อลดล้างการถือระบบชั้นวรรณะ และยึดหลักความเท่าเทียมทาง

สิทธิในความเป็นมนุษย์ โดยพระองค์ทรงบัญญัติศีลหรือวินัย หรือกฎระเบียบเพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคม อันเป็นบรรทัดฐานที่สำคัญไว้เป็นข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมกาย วาจาของพลเมืองที่เป็นสมาชิกทุกคนในชุมชนสังฆะให้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความดีงาม ดำรงชีวิตอยู่อย่างปกติ เป็นระเบียบ นอกจากนี้เหนือกว่า การมีรักษาศีลในระดับบรรทัดฐานเพื่อรักษากายวาจาให้ดีงามดังกล่าวมาแล้ว คุณลักษณะของพลเมืองดีทางพระพุทธศาสนา อาจพิจารณาได้หลายแง่มุมทั้งในเชิงปัจเจกและสังคม ซึ่งเป็นสิ่งที่บ่งชี้ว่าบุคคลนั้นเป็นคนดีตามที่ศนะของพระพุทธศาสนา เช่น การเป็นผู้เคารพในสิทธิต่อชีวิตและทรัพย์สินของผู้อื่น (เมตตาธรรม) การไม่กล่าวล่วงละเมิดผู้อื่น ไม่หลอกลวง ทำหน้าที่ทางสังคมด้วยความยุติธรรมโดยการปฏิบัติด้วยความสัมพันธ์ทุกระดับอย่างถูกต้องเหมาะสม ในกระบวนการทางความคิดนั้นพลเมืองดีจะต้องมีสัมมาทิฐิระดับจิตใจก็คือ การไม่โลภเกิน (อวิสมโลภะ) การไม่มุ่งร้ายคนอื่น (อพยาปาหะ) การไม่เพ่งโทษผู้อื่น (อนภิชฌา/ไม่จ้องเล่นงานคนอื่น) เพราะการเป็นพลเมืองดี คือ การแสดงออกใด ๆ ควรเกิดจากความคิดและทำที่อันสมควรในเชิงบวก ซึ่งจากการศึกษาพบว่าสามารถพิจารณาได้จากกรอบมโนทัศน์ของหลักธรรมต่าง ๆ เช่น

ในแง่คุณลักษณะของพลเมืองดีในฐานะปัจเจกชนและสมาชิกที่ดีของชุมชนหรือสังคม อาจพิจารณาได้จากกรอบมโนทัศน์ของ “บุญกิริยาวัตถุ” กล่าวคือ พระพุทธศาสนาสอนให้พุทธศาสนิกชนบำเพ็ญบุญ 3 ประการ คือ 1) การให้หรือการแบ่งปันปัจจัยสี่ หรือทรัพยากรที่จำเป็นต่อการครองชีพ (ทาน) 2) การไม่ทำร้ายเบียดเบียนผู้อื่นและรักษาระเบียบสังคม เพื่อมิให้เกิดความวุ่นวาย (ศีล) 3) การมีจิตใจที่ดีมีน้ำใจต่อผู้อื่น (ภาวนา) โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างจิตใจที่เมตตาต่อกันของคนในสังคม กรอบแนวคิดเรื่อง “บุญกิริยาวัตถุ” นี้ เป็นหลักความประพฤติโดยย่อที่ครอบคลุมทั้งเรื่องสังคมและปัจเจกบุคคล การให้ทานเกี่ยวข้องกับการแบ่งปันทรัพยากรที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตของแต่ละคน การประพฤติศีลเป็นเรื่องระเบียบกฎเกณฑ์พื้นฐานทางสังคม สังคมจำเป็นต้องมีระบบระเบียบที่สมาชิกทุกคนต้องให้ความเคารพขณะเดียวกัน มนุษย์ในสังคมจำเป็นต้องมีจิตใจที่มองเห็นความเป็นมนุษย์ของกันและกันและกันเอื้ออาทรต่อกัน ในฐานะสมาชิกของชุมชน (ชาญณรงค์ บุญหนุน, 2553, น. 21)

หากพิจารณาในกรอบมโนทัศน์ของ “อปถนปกปฏิบัติ” เพื่อให้บุคคลถือปฏิบัติเป็นหลักในการดำเนินชีวิตในฐานะปัจเจกชนให้อยู่ในแนวทางที่ถูกต้องเป็นประโยชน์เกื้อกูลป้องกันการกระทบต่อสิทธิเสรีภาพของพลเมืองคนอื่น ๆ คือ 1) ป้องกันความหลงเมาเมา ไม่ให้บาปอกุศลครอบงำใจ (สำรวมอินทรี 6) มีสติมั่น ไม่ยินดียินร้ายต่อสิ่งเล้า เพื่อป้องกันการเบียดเบียนผู้อื่นด้วยอำนาจของกิเลส 2) ป้องกันความโลภ โดยรู้จักประมาณ (โภชนมัตตัญญูตา) ในการบริโภคเพื่อไม่ให้เบียดเบียนธรรมชาติเกินความจำเป็น 3) สร้างความรับผิดชอบโดยฝึกสติให้ตื่นรู้อยู่เสมอ ไม่เกียจคร้าน ขยันหมั่นเพียร (ชาคริยานุโยค) พร้อมเสมอทุกเวลา

ในการปฏิบัติกิจการงานเพื่อความเจริญของชีวิต (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546, น. 108-109)

สรุปว่า คุณลักษณะของพลเมืองดีทางพระพุทธศาสนา จะเน้นไปที่บรรทัดฐานการเป็น คนดีตามคำสอนของพระพุทธศาสนา คือ การรักษาระเบียบทางกาย วาจา และใจ ให้ปราศจาก กิเลส อันประกอบด้วย ความโลภ โกรธ หลง โดยมีมาตรฐานการปฏิบัติตั้งแต่ระดับศีล ซึ่งเป็น หลักพื้นฐานในการดำรงชีวิตของมนุษย์ให้เกิดความสงบสุขในการอยู่ร่วมกันในสังคม โดย เป้าหมายของการบัญญัติศีลและพระวินัยก็เพื่อให้เหล่าสมาชิกของสังฆะได้ขัดเกลาตนเอง และรักษาความสงบของสังฆะตามสมควรแก่ฐานะในพลเมืองดีของชุมชนสังฆะเข้มแข็ง

รูปแบบการสอนตามแนวคิดพุทธวิธีสอนเพื่อส่งเสริมความเป็นพลเมือง

จากการศึกษาในหัวข้อที่ผ่านมา ทำให้สามารถวิเคราะห์แนวทางการสอนตามพุทธวิธี สอนและเป้าหมายของความเป็นพลเมืองดีตามแนวพระพุทธศาสนา ไปสู่การพัฒนา รูปแบบ การสอนตามแนวคิดพุทธวิธีสอนเพื่อส่งเสริมความเป็นพลเมือง ได้ดังนี้

1. พุทธวิธีการสอน เป็นพุทธลีลาการสอน 4 รูปแบบ คือ 1) สันทสสนา ซึ่งแจ้งให้ เห็นชัด คือ จะสอนอะไรก็ชี้แจงจำแนกแยกแยะอธิบายและแสดงเหตุผลให้ชัดเจน 2) สมาท- ปนาชวนให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เกิดอุตสาหะอยากปฏิบัติตาม 3) สมุตเตชชา ปลุกเร้าใจให้ กระตือรือร้นเกิดความอุตสาหะ คำนึงถึงประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติตามคำสอนของ พระพุทธเจ้า และ 4) สัมปหังสนา ชี้ให้เห็นผลดีหรือคุณประโยชน์ที่จะได้รับ และทางที่จะ ก้าวหน้าบรรลุผลสำเร็จยิ่งขึ้นไป โดยประเด็นสำคัญคือ สามารถเลือกใช้หลักธรรม (84,000 พระธรรมขันธ์) ในการสอนให้เหมาะกับบุคคลและโอกาส

2. ความเป็นพลเมืองดีตามแนวพุทธ ได้แก่ 1) ความเคารพในสิทธิเสรีภาพผู้อื่น 2) ป้องกันความหลงเมาเมัว ไม่ให้บาปอกุศลครอบงำใจ (สำรวมอินทรีย์ 6) มีสติมั่น 3) ป้องกัน ความโลภ โดยรู้จักประมาณ (โภชนะมัตตัญญูตา) 4) สร้างความรับผิดชอบ โดยฝึกสติให้ตื่นรู้ อยู่เสมอ ไม่เกียจคร้าน ขยันหมั่นเพียร (ชาคริยานุโยค)

สรุปเป้าหมาย คือ การรักษาระเบียบทางกาย วาจา และใจ ให้ปราศจากกิเลส อันประกอบด้วย ความโลภ โกรธ หลง โดยมีมาตรฐานการปฏิบัติตั้งแต่ระดับศีลเพื่อขัดเกลา ตนเอง ซึ่งเป็นหลักพื้นฐานในการดำรงชีวิตของมนุษย์ให้เกิดความสงบสุขในการอยู่ร่วมกัน ในสังคม

3. กระบวนพุทธวิธีการเรียนการสอน

1) หลักการ : การจัดการเรียนการสอนโดยประยุกต์ใช้การจัดการเรียนตามแนวพุทธโดยใช้พุทธลีลาการสอน 4 รูปแบบ คือ 1) สันตัสสนา 2) สมาทปนา 3) สมุตเตชชา และ 4) สัมปหังสนา โดยมีหลักธรรมประกอบ คือ ปรัตโขสเส หลักโยนิโสมนสิการ หลักไตรสิกขา และหลักภาวนา 4

2) วัตถุประสงค์เพื่อเสริมสร้างคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดี ได้แก่ 1) ความเคารพในสิทธิเสรีภาพผู้อื่น 2) ป้องกันความหลงเมาเมี้ยว ไม่ให้บาปอกุศลครอบงำใจ (สำรวมอินทรีย์ 6) มีสติมั่น 3) ป้องกันความโลภ โดยรู้จักประมาณ (โภชนเมตต์ตัญญูตา) 4) สร้างความรับผิดชอบ โดยฝึกสติให้ตื่นรู้อยู่เสมอ ไม่เกียจคร้าน ขยันหมั่นเพียร (ชาคริยานุโยค)

3) กระบวนการเรียนการสอนแบ่งการดำเนินการ เป็น 5 ขั้นตอน คือ

ขั้นตอนที่ 1 ขั้นสร้างศรัทธาและเสนอข้อเท็จจริง (ปรัตโขสเส) โดยการตรวจสอบและให้ความรู้พื้นฐานที่สำคัญหรือจำเป็น การให้ความรู้ใหม่แก่ผู้เรียนผ่านกระบวนการที่เกิดจากการสัมผัสทางกาย (ตา หู จมูก ลิ้น กาย) ผ่านสื่อการเรียนรู้ และกิจกรรมการเรียนรู้

ขั้นตอนที่ 2 ขั้นสะท้อนการคิด (โยนิโสมนสิการ) การคิดหาเหตุผลในด้านการมีจุดหมาย ความเป็นไปตามลำดับขั้นตอนความสัมพันธ์ของเงื่อนไขจำเป็นและประโยชน์ที่เกิดขึ้น

ขั้นตอนที่ 3 ขั้นค้นพบหลักการ (สัมมาทิฐิ) นำกระบวนการคิดที่ได้จากขั้นสะท้อนคิดมาสรุปเป็นความคิดรวบยอด หรือหลักการ เพื่อสร้างความเชื่อ และความเข้าใจในเรื่องที่ศึกษาได้ถูกต้อง

ขั้นตอนที่ 4 ขั้นสู่กระบวนการเรียนรู้ (ไตรสิกขา) ได้แก่ การกำหนดอภิปรายวิเคราะห์ ตามหลักทางสายกลางในด้านปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ หรือวัตถุและทางสังคม (ศีล) ทางด้านคุณธรรม จริยธรรม (สมาธิ) และด้านความรู้ความเข้าใจความจริงตามหลักเหตุผล (ปัญญา) การอภิปรายแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกันของผู้เรียน

ขั้นตอนที่ 5 ขั้นประเมินผลและการประยุกต์ใช้ (ภาวนา 4) เป็นการประเมินผลงานกลุ่มในด้านแนวทางปฏิบัติต่อสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ (กายภาวนา) ด้านทักษะทางสังคม (ศีลภาวนา) ด้านคุณธรรม (จิตภาวนา) และด้านความรู้ความเข้าใจ ความจริงตามหลักเหตุผล (ปัญญาภาวนา) การคัดเลือกผลงาน การมอบรางวัลเพื่อเชิดชู และวางแผนนำไปสู่การปฏิบัติทั้งในและนอกเวลาเรียน

4) เครื่องมือที่ใช้ในวัดและประเมินผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน คือ แบบทดสอบวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน เครื่องมือวัดและประเมินพัฒนาการของคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีตามแนวพุทธ ประกอบด้วย แบบสอบวัดคุณลักษณะความเป็นพลเมือง แบบประเมินคุณลักษณะความเป็นพลเมือง แบบสัมภาษณ์และแบบรายงานตนเองของนักเรียน ซึ่งสร้างขึ้นโดยใช้หลักการวัดและประเมินโดยใช้พฤติกรรมบ่งชี้ตามหลักภาวนา 4 ประกอบด้วย

1) ปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ (กายภาวนา) 2) ด้านการอยู่ร่วมกันในสังคม (ศีลภาวนา) 3) ด้านคุณธรรม จริยธรรม (จิตภาวนา) และ 4) ด้านความรู้เข้าใจ ความจริง การคิดตามหลักเหตุผล (ปัญญาภาวนา) แล้วเสริมสร้างให้กับนักเรียนนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตจริง โดยผ่านกิจกรรมการฝึกปฏิบัติทั้งใน และนอกเวลาเรียน ตามกระบวนการเรียนการสอน ในขั้นตอนที่ 5 ขั้นการประเมินผลและประยุกต์ใช้

บทสรุป

รูปแบบการสอนตามแนวคิดพุทธวิธีสอนเพื่อส่งเสริมความเป็นพลเมือง การพัฒนาพลเมืองให้มีลักษณะที่พึงประสงค์นั้น เป็นสิ่งจำเป็นและมีความสำคัญที่เป็นเป้าหมายของทุกสังคม ดังนั้น องค์กรและสถาบันการศึกษาต่าง ๆ ที่ให้การตระหนักและความสำคัญต่อการพัฒนาพลเมือง ควรที่จะนำไปเป็นข้อมูลส่งเสริมและรณรงค์ให้ประชาชน นิสิต นักศึกษา ได้เอาแนวทางการพัฒนาตนเองของพลเมืองไปบูรณาการใช้ รวมถึงหลักธรรมอื่น ๆ ที่เหมาะแก่การพัฒนาวิถีชีวิตของพลเมืองไปใช้ในการพัฒนาตนเองให้เป็นผู้มีความรู้ ความเข้าใจ ความเป็นพลเมืองดีตามวิถีประชาธิปไตยให้เหมาะสมกับชุมชนนั้น ๆ เพราะหลักธรรมที่เป็นคำสอนทางพระพุทธศาสนาจะเป็นปัจจัยพื้นฐานสำคัญที่จะช่วยเสริมและสร้างภูมิคุ้มกันให้เกิดคุณลักษณะของความเป็นพลเมืองดีที่มีคุณภาพของสังคมและประเทศชาติได้

เอกสารอ้างอิง

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สุภีร์ สมอนา. (2558). ความเป็นพลเมืองของนักเรียนในโครงการโรงเรียนพลเมืองสถาบันพระปกเกล้า (รายงานการวิจัย). สำนักส่งเสริมการเมืองภาคพลเมือง : สถาบันพระปกเกล้า.
- พระมหาอาเดซ อุปันนั และเสริมศรี ไชยสร. (2550). การวิเคราะห์ความสอดคล้องของการเรียนการสอนตามแนวพุทธวิธีกับหลักการปฏิรูปการศึกษา. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต). เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ศรัณยู หมั่นทรัพย์. (2550). การศึกษาเพื่อสร้างพลเมือง ฐานรากของการเมืองภาคพลเมือง. วารสารสถาบันพระปกเกล้า. 6(3), 110.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2549). พุทธวิธีการสอน. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ : สหธรรมิก.

- กิตติยานนท์ วรรณวงศ์ และคณะ. (2564). หน้าที่พลเมืองตามแนวพระพุทธศาสตร์. วารสาร มจร อุบลปริทรรศน์. 6(3) 964.
- วัชระ งามจิตรเจริญ. (2552). พุทธศาสนาเถรวาท. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ชาญณรงค์ บุญหนุน. (2553). พระพุทธศาสนากับการสร้างสรรค์ประชาธิปไตยว่าด้วยการ เป็นพลเมืองที่ดีของสังคม. วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์. 6(1) 21.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2546). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

